

ศึกษาหลักพุทธธรรมในประเพณีฮีตสิบสองที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวภูไท
บ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร

A study of the principle of Dhamma in the culture twelve months festival
influencing on daily life of Bankhanluangdong Ampordonhluang Mukdahan
province

พระครูสุนังคกิจโกศล (ธีระศักดิ์ สุคำภา)^๑

ดร.ประสพฤกษ์ รัตนรงค์^๒

บทคัดย่อ

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อคือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของประเพณีฮีตสิบสองของชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร ๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมในประเพณีฮีตสิบสองของชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร และ ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในประเพณีฮีตสิบสองที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร ผลการวิจัยชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง ได้รักษาประเพณีฮีตสิบสอง คือ การทำบุญประจำแต่ละเดือนมาช้านาน ได้ปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในประเพณีฮีตสิบสองประจำคือหลักศรัทธา หลักบุญกิริยาวัตถุ กตัญญูกตเวทิตะและหลักพลีกรรม ๕ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้ได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดงเป็นอย่างมาก เพราะทำให้ชาวภูไทเป็นคนใจบุญสุนทาน อ่อนน้อมถ่อมตน กตัญญูรู้คุณคน เป็นต้นซึ่งทำให้ชาวภูไทได้ถือปฏิบัติมาเป็นประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหารจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : ฮีตสิบสอง, หลักพุทธธรรม, ภูไทบ้านก้านเหลืองดง,

Abstract

This thesis deals with three objectives as following 1) to study history and background of old tradition of Phu Tai people in Ban kan Lueang Dong, Dong Lueang District Mukdaha Province 2) to study Buddhist Morality in Ban kan Lueang Dong,

^๑ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

^๒ อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

Dong Lueang District Mukdaha Province 3) to analyze Buddhist Morality in Twelve Heets affect life style of Phu Tai people in Ban kan Lueang Dong, Dong Lueang District, Mukdahan Provine.

The research reveale that Phu Thai people of Ban Kan Lueang Dong has been maintain Twelve Heets tradition which is the tradition of monthly merit in twelve months since ancient time. Impurely Makig merit regarding to the Buddhist principle such as gibing, faith, the ten items of meriteriowr, ad the primeiple of five saerifieer in Twelve Heets, in fluencer an the life style of Phu Tai People in Ban Kan Lueang Dong, Dong Luang District, Mukdahan Pravine. This tradition causer Phu Thai become giving, humble, grateful etc. It is a good culture that as the identity of the Phu Thai people in Ban Kan Lueang Dong, Dong Luang District, Mukdahan province until the present.

Keywords : Dhamma, the culture twelve months festival, Bankhanluangdong

๑.บทนำ

ชาวภูไทบ้านก้านเหลืองตง อำเภอลอง จังหวัดมุกดาหาร อพยพเข้ามาสู่ประเทศไทย ครั้งแรกมากัน ๓ กลุ่มคือ ๑) ท้าวเทพสมบัติภูไทกลุ่มที่ ๒ ท้าวหลวงสงครามและกลุ่มที่ ๓ ท้าวอนุลี^๓ ชาวภูไทมีลักษณะนิสัยที่รักสงบ รักความเป็นธรรม รักความสงบ แต่ก็กล้าหาญ ไม่ชอบการกดขี่ข่มเหง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ กตัญญูรู้คุณ ชอบทำบุญทำทาน ชอบอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นเหล่าเป็นคณะ มักเชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่และหัวหน้าของหมู่บ้าน มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวกับการแต่งงาน ภาษาพูด เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองแรกเริ่มเดิมทีนับถือผีสงเทวดา ศาสนาตั้งเดิมเป็นการนับถือผี นับถือบรรพบุรุษ บูชาแกน (ผีฟ้า ผีเสื้อเมือง) และยังนับถือศาสนาพราหมณ์ ต่อมาจึงได้นับถือพระพุทธศาสนา ได้นำหลักพุทธธรรมมาปฏิบัติในการดำเนินชีวิต โดยการสอดแทรกหลักธรรมเข้าไปในประเพณีเหล่านั้นเพื่อให้เข้าถึงกลุ่มชนทุกหมู่เหล่ามีการบอกกล่าวสั่งสอนกันมาผ่านพิธีกรรม ประเพณีความเชื่อเหล่านี้เช่นพิธีกรรมเรียกขวัญ ประเพณีฮีตสิบสองครองสิบสี่ เป็นต้นของคนไทยจึงเป็นการช่วยสร้างความ มั่นใจและความมั่นคง สร้างความสุขทางกายและเป็นขวัญ กำลังใจที่ดีในการดำเนินชีวิตทำให้มีความสุขทั้งกาย ทั้งใจและหลักพุทธธรรมก็มีความสำคัญต่อความเชื่อและประเพณี พิธีกรรมอันเป็นรากฐานฐานของวิถีชีวิตของคนในชุมชน หรือสังคมนั้น ๆ ทำให้มีความซาบซึ้งตรึงใจในประเพณี และวัฒนธรรมนั้นๆ ดังที่ รศ. อุดม บัวศรี ไตกล่าวไว้ในวัฒนธรรมอีสานว่า ประเพณีที่ถือเป็นหลักในการผูกพันกันทางสังคมบางอย่างยั่งยืนเช่นแหเทียนพรรษาในเดือน

^๓สัมภาษณ์พระครูมงคลสมณคุณ (ล้วน)กลยุาคูโณ,อายุ ๑๐๒ ปี วัดโพธิ์ชัยบ้านหนองหนาว ต.หนองบัว อ.ดงหลวง วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

๘ ที่จังหวัดอุบลราชธานีบุญบั้งไฟเดือน ๖ ที่จังหวัดยโสธร บุญปราสาทผึ้งในเดือน ๑๑ ที่จังหวัดสกลนครและเลย ไหลเหือไฟเดือน ๑๑ ที่จังหวัดนครพนม นอกนั้นก็เป็นประจำในหมู่บ้านเช่น ข้าวจีข้าวประดับดิน ข้าวสาก ข้าอะ เข้ากรรม คุณลาน เทศนผะเหวด หรือ เวสสันดรชาดก เป็นต้น^๔ ในประเพณีต่างๆ เหล่านี้มักพบหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องต่อวิถีชีวิตและความเชื่อในประเพณี พิธีกรรมของชาวภูไทที่มีการปฏิบัติสอดแทรกความเชื่อต่าง ๆ กับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืนและนำไปประพฤติปฏิบัติเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาประวัติและความเป็นมาของประเพณีฮีตสิบสองชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหารว่ามีหลักพุทธธรรมอะไรอยู่บ้างและมีผลต่อการดำเนินชีวิตของชาวภูไทอย่างไร เพื่อเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวภูไทจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา การอนุรักษ์ภูมิปัญญาของชุมชนสืบไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของประเพณีฮีตสิบสองของชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
๒. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมในประเพณีฮีตสิบสองของชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในประเพณีฮีตสิบสองที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยค้นคว้าทางเอกสารตามลำดับ รวบรวมข้อมูลแล้วค้นคว้านำมาเรียบเรียงย่อความ จากข้อมูลที่เกี่ยวข้องได้ คือปฐมภูมิ ค้นคว้าข้อมูลทุติยภูมิ โดยนำมาวิจัยเอกสารเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมในประเพณีฮีตสิบสองที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหารและจากการสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชนประกอบเอกสารแล้วนำเสนอผลงานวิจัยและข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาวิจัย

๔. ผลการศึกษา

๑)ประวัติและความเป็นมาของประเพณีฮีตสิบสองของชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหารพบว่า เดิมทีชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดงเดิมอพยพมาจากเมืองวัง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมี ๓ กลุ่มคือ ๑) ท้าวเทพสมบัติภูไทกลุ่มนี้อพยพมาจากเมืองวังอังก้ำ(ภูไทกะแตบ) ต้นตระกูล เชื้อวังคำกลุ่มที่ ๒ ท้าวหลวงสงครามเป็นผู้นำกลุ่มโดยอพยพมาจาก

^๔ อุดม บัวศรี ,วัฒนธรรมอีสาน,(ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๙.

เมืองคำอ้อคำเขียว (ภูไทอื้อ ภูไทฮู) ต้นตระกูลสุคำภา กลุ่มที่ ๓ ท้าวอนุสีเป็นผู้นำกลุ่มกลุ่มนี้คือ กลุ่มภูไทเซโปน (ภูไทกะตาก) ต้นตระกูลเหง้าโอสาวภูไท^๕ โดยมีความเชื่อและพิธีกรรมมาตั้งแต่ครั้งโบราณได้รับอิทธิพลมาจากพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูและพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทและมหายานมีคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ผีसाงเทวดา และพญานาค เป็นต้น^๖ และความเชื่อทางพุทธศาสนาเรื่องกรรม บุญ-บาป นรก-สวรรค์ มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและพิธีกรรมของชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดงอำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร^๗ จนกลายมาเป็นประเพณีฮีตสิบสองคือประเพณีการทำบุญประจำเดือนที่ทำให้ชาวภูไทในอดีตและปัจจุบันที่มีวิถีชีวิตรักษาสืบทอดกันต่อ ๆ มากลายมาเป็นประเพณีวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร

๒) หลักพุทธธรรมในประเพณีฮีตสิบสองของชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร พบว่า หลักพุทธธรรมในประเพณีฮีตสิบสองในแต่ละเดือนนั้นสามารถจัดกลุ่มดังนี้

๑) หลักธรรมที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบุญที่เกี่ยวกับพระสงฆ์โดยตรงมี ๖ บุญ หรือ ๖ เดือน คือ บุญเข้ากรรม บุญข้าวจี่ บุญพะเหวด บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา และบุญกฐิน ซึ่งจะมีหลักพุทธธรรมคือหลักบุญกิริยาวัตร ๓ หลักทาน หลักศรัทธา หลักบุญกิริยาวัตร ๑๐

๒) หลักธรรมที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบุญด้วยตนเองเพื่อเป็นการสร้างเสริมบุญไว้ใช้ในชาติหน้าได้แก่บุญชำระ บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา และบุญกฐิน ซึ่งจะมีหลักพุทธธรรมคือหลักบุญกิริยาวัตร ๓ หลักทาน หลักศรัทธา หลักบุญกิริยาวัตร ๑๐

๓) หลักธรรมที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบุญที่เกี่ยวกับขวัญกำลังใจในการดำรงชีพการอยู่ร่วมกันในสังคมให้เกิดสุข คือ บุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บุญเข้ากรรม ซึ่งจะมีหลักพุทธธรรมคือหลักสังฆวัตร ๔ หลักทศ ๖ และ๔) หลักธรรมที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบุญที่เกี่ยวกับการอุทิศบุญส่งถึงผู้ล่วงลับไปแล้วอันเป็นการแสดงความกตัญญูมี ๒ บุญคือ บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก มีหลักพุทธธรรมคือหลักกตัญญูกตเวทีกตัญญา ๒ หลักบุชา ๒ หลักพลีกรรม ๕ จะเห็นได้ว่าการสอดแทรกหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเข้าไปด้วยเพื่อเป็นกุศโลบายในการสั่งสอนอบรมประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการเชื่อมสายสัมพันธ์ระหว่างคนที่ยังมีชีวิตอยู่และคนที่ตายไปแล้วให้ระลึกถึงกันและกันเสมอแม้จะตายจากกันไปแล้วก็ตามเมื่อถึงเทศกาลประเพณีที่สำคัญในแต่ละเดือนต้องมีการทำบุญอุทิศให้แก่กันและยังนำมาใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขแห่งชีวิต

^๕ สัมภาษณ์พระครูมงคลสมณคุณ(ล้วน)กลยาคุณ,อายุ ๑๐๒ ปีวัดโพธิ์ชัยบ้านหนองหนาว ต.หนองบัว อ.ดงหลวง วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^๖ สัมภาษณ์นายसानู สุคำภา อายุ ๓๘ ปี บ้านเลขที่ ๑๒๐ หมู่ ๑ ต.หนองแคน อ.ดงหลวง จ.มุกดาหารนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองแคน,วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^๗ สัมภาษณ์,พระครูมงคลสมณคุณ(ล้วน)กลยาคุณ, วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

๓) วิเคราะห์หลักพุทธธรรมในประเพณีฮีตสิบสองที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวภูไทบ้าน
ก้านเหลืองดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร พบว่า มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดงใน
หลาย ๆ ด้านดังนี้ ๑) ด้านศาสนาคือประเพณีแต่อย่างทั้งสิบสองเดือนนั้นสิ่งหนึ่งที่ชาวภูไทบ้าน
ก้านเหลืองดงทำเป็นประจำคือการไปเตรียมการต่าง ๆ ที่วัด กิจกรรมประเพณีเกี่ยวข้องกับวัดวา
อารามพระศาสนาทั้งสิ้น เนื่องจากความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ จึงมักจะมีการเตรียมอาหารหวานคาว
ไปทำบุญตักบาตรที่วัดแล้วจึงอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว โดยมีการนำหลักพุทธธรรมไป
ใช้ในชีวิตประจำวันเช่นรู้จักการให้ทาน ความเสียสละทรัพย์ร่างกาย แรงใจ เสียสละแรงงานตนเองงาน
ในของชุมชน ของหมู่บ้านให้ความร่วมมือในกิจกรรมส่วนรวมด้วยความเต็มใจเสียสละก่อให้เกิดความ
รัก สามัคคี แม้กระทั่งการไปวัดมักจะมีการสมาทานรักษาศีล ๕ งดเว้นการดื่มสุราในวันพระสำคัญ ๆ
ทางศาสนาและงานประเพณีที่สำคัญ นิยมไปรักษาศีลอุโบสถที่วัดมีการสวดมนต์ไหว้พระกันเป็น
ประจำ ๒) ด้านประเพณีทุก ๆ ประเพณีฮีตสิบสองของชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดงนั้นมักมีหลักพุทธ
ธรรมสอดแทรกไว้เป็นหลักปฏิบัติเสมอ เช่นความกตัญญูกตเวที คือการรู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและ
ตอบแทนมักจะมีในประเพณีต่าง ๆ เช่นบุญคุณลาน ประเพณีบุญข้าวประดับดิน เป็นต้น ซึ่งประเพณี
เหล่านี้ทำให้ชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดงมีความกตัญญูกตเวทีต่อบุคคลพ่อแม่ ปู่ย่า ตา ยาย ผู้สูงอายุ ผู้
มีพระคุณทั้งหลาย กตัญญูต่อสรรพสัตว์ วัวควายที่เคยใช้งานเมื่อถึงเวลาประเพณีงานบุญคุณลานจะมี
พิธีผูกขวัญเรียกขวัญวัว ควาย เพื่อเป็นการระลึกถึงพระคุณ กตัญญูต่อธรรมชาติเช่นบูชาพระยาแถน
ในประเพณีบั้งไฟ บูชาพระแม่โพสพ ที่ดลบันดาลให้ฝนตกมีความอุดมสมบูรณ์ ทำไร่นาได้ผลผลิตดี
อย่างนี้เป็นต้นชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดงได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ๓) ด้านสังคม วัดถือ
ว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชน มีนักเรียน นักศึกษา พ่อค้าประชาชนเข้าปฏิบัติธรรม ณ วัดในชุมชน ทำ
ให้คนในชุมชนได้เข้าร่วมกิจกรรมประเพณีฮีตสิบสองเสมอมาส่งผลให้มีความเคารพอ่อนน้อมกับผู้ใหญ่
พระสงฆ์มีความเป็นอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในสังคม ๔) ด้านจิตใจ ชาวภูไทบ้านก้านเหลืองดงจะยึด
มั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้า มีการรักษาศีล คือรักษาพฤติกรรมทางกาย และวาจา ใจงดงาม
เรียบร้อย การทำ พุทธ คีต ก็ประกอบไปด้วยประโยชน์รู้จักดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ๕) ด้าน
การส่งเสริมความสามัคคีในชุมชนเมื่อมีประเพณีเกิดขึ้นก็ร่วมใจกันบริจาคทานเพื่อช่วยเหลือสังคม
เช่น การบริจาคเงินทอดกฐินสามัคคีบำรุงศาสนา บริจาคทรัพย์บุญพระเข้ากรรมอุปถัมภ์พระสงฆ์ แม้
กระทั่งการร่วมกันสร้างจิตสำนึกแก่เด็กและเยาวชน ให้รู้จักหวงแหนในวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น
ให้ดำรงไว้สืบต่อไปชั่วกาลนาน

๕. บทสรุป

ชาวภูไท บ้านก้านเหลืองดง นั้นได้อพยพมาจากประเทศลาวเข้าสู่ประเทศไทย ๓ กลุ่ม
ใหญ่ โดยมีความเชื่อและพิธีกรรมมาของศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาเข้ามาปฏิบัติจนเกิด
เป็นประเพณีฮีตสิบสองคลองสิบสี่ ซึ่งในประเพณีเหล่านี้ได้สอดแทรกหลักธรรมทางพุทธศาสนา

เข้าไปด้วยเช่น การให้ทาน รักษาศีล การรู้จักเสียสละและความกตัญญูเป็นต้น ซึ่งชาวภูไทได้นำหลักธรรมเหล่านี้มาใช้ในชีวิตประจำวันส่งผลให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน กตัญญูรู้คุณคนและใจบุญสุนทาน

๖. ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาหลักพุทธธรรมในประเพณีชาวภูไทยังมีประเด็นที่น่าศึกษาอีกมากในการทำวิจัยครั้งต่อไปควรทำเรื่องดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาผลกระทบที่เกิดจากประเพณีฮีตสิบสองครองสิบสี่ของชาวภูไท
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในประเพณีการแต่งงานของชาวภูไท

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
บัวศรี ศรีสูง, "ทิศทางหมู่บ้านอีสาน" ในฮีตคองอีสานและปกิณณกะคดี, ๒๕๓๕, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.
อนัญญา คำเขียว, การศึกษาเพื่อสร้างสรรค์: กรณีศึกษาประเพณีพิธีกรรมการบายศรีสู่ขวัญของภูไท อำเภอรณนคร จังหวัดนครพนม เพื่อการอนุรักษ์จารีตประเพณี, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาทัศนศิลป์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ**, ๒๕๕๕, หน้า ๓๒.